

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV
XO'JALIGI VAZIRLIGI
SAMARQAND QISHLOQ XO'JALIK INSTITUTI

KURS ISHI

Mavzu: “Xodimlar bo'yicha mehnat haqi bo'yicha hisoblashishlarning hisobi”

Bajaruvchi: «Buxgalteriya hisobi va
audit» yo'nalishi, III bosqich talabasi

Amirxonov J

Tekshirdi

D.Xolboyev

Samarqand – 2015

Reja:

I. Kirish

- a. Xo'jalikning iqtisodiy-ishlab chiqarish tavsifnomasi
- b. Adabiyotlarga sharh

II. Asosiy qism

- a. Mehnat resurslari va ulardan foydalanish imkoniyatlari
- b. Mehnat va ish haqi haqida tushuncha hamda uni hisobga olishning vazifalari
- c. Mehnatga haq to'lashning shakllari, fondi va uning tarkibi
- d. Mehnat haqi hisobini hujjatlarda rasmiylashtirish
- e. Mehnat haqi to'lashning sintetik va analitik hisobi
- f. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda mehnat haqi bo'yicha hisoblashishlarni takomil-lashtirish

III. Xulosa va takliflar

IV. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

V. Ilovalar

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Respublikamizda tanlab olingan o'z iqtisodiy taraqqiyot modelimizga asosan amalga oshirilayotgan tub iqtisodiy islohotlar o'z samarasini berib, makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlanib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga erishilmoqda. 2013 yilda 2012 yilga nisbatan «Mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 8 foizga o'sdi, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 8,8 foizga, qishloq xo'jaligi – 6,8 foizga, chakana savdo aylanmasi – 14,8 foizga oshdi.

Mamlakatimizda iqtisodiyot tarmoqlarining yuqori sur'atlar bilan iqtisodiy o'sishga erishishda, iqtisodiyotni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish jarayoni bilan birga mahalliy va xorijiy investisiyalarni jalb qilish, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarida chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, korxonalarda moliyaviy investisiyalardan samarali foydalanish bo'yicha keng kamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirilayotganligidir. Shu bilan birga, ishlab chiqarishni va umuman, mamlakatimizni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashda, barqaror taraqqiyotni ta'minlashda investisiyalarning o'рни kattadir. “2013-yilda Investisiya dasturini amalga oshirish doirasida mamlakatimizda 13 milliard dollar qiymatidagi kapital qo'yilmalar o'zlashtirildi, bu 2012-yilga nisbatan 11,3 foizga ko'pdir. O'zlashtirilgan kapital qo'yilmalar

umumiy hajmining deyarli yarmini, ya'ni 47 foizini xususiy investisiyalar – korxonalar va aholining shaxsiy mablag'lari tashkil etgani alohida e'tiborga loyiqdir.

Umuman olganda, mamlakatimiz iqtisodiyotiga investisiya kiritish hajmi yalpi ichki mahsulotga nisbatan 23 foizdan iborat bo'ldi".

Mehnat bilan band aholi daromadlarining asosiy qismi tadbirkorlik faoliyatidan olinishi bilan birga, ularning mehnat haqlari ham oshirilib borilmoqda. «Barchamizga ma'lumki, aholi ish haqi va daromadlarining o'sish sur'ati eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi... Biz har uch yilda ish haqini 2 - 2,5 barobar oshirishni o'z oldimizga muhim strategik vazifa qilib qo'yganmiz. Shu tariqa, aholining xarid qobiliyatini hisobga olgan holda, biz yaqin yillar ichida xalq farovonligi va daromadlarini ta'minlash bo'yicha yuksak marralarga erishayotgan mamlakatlar darajasiga ko'tarilishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz». Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat bilan band aholining daromadlarini oshirish qishloq xo'jaligi korxonalarining daromadiga bog'liqligini hamda bevosita mahsulot tannarxiga ta'sir etishini hisobga oladigan bo'lsak, qishloq xo'jaligi korxonalarining ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib, mahsulotlarning raqobatbardoshligi ta'minlanishini hisobga olgan holda oshirish lozim bo'ladi. Natijada, mehnat haqini qishloq xo'jaligi korxonalari manfaatlariga va xodimlarning moddiy manfaatdorligiga mos ravishda oshirib borish muammosi dolzarblik kasb etadi.

Ushbu muammolarni hal etishda qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat haqi va mehnat unumdorligi tahlilini to'g'ri yo'lga qo'yish va amalga oshirish, tahlil ma'lumotlari bilan boshqaruvchilarni o'z vaqtida ta'minlash katta rol o'ynaydi. Tahlil natijasida olingan axborotlar asosida qabul qilingan boshqaruv qarorlari mehnat haqini o'z vaqtida va to'liq buxgalteriya hujjatlarida va hisob registrlarida aks ettirish bilan birga, mehnat haqini bo'yicha to'lovni o'z vaqtida amalga oshirishni ta'minlab, mehnat unumdorligini oshirishga ijobiy ta'sir qiladi. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haq to'lash fondini rejalashtirish tartibini o'zgartirish bilan bir qatorda mehnatga haq to'lashning ilg'or shakllarini qo'llashga, mehnatga haq to'lashning rag'batlantirish rolini kuchaytirishga, erishilgan yuqori natijalardan moddiy manfaatdorlikni oshirishga alohida etibor berilishi ham mehnat unumdorligini oshirishga joby ta'sir etishi e'tiborga olinishi lozim. Bular tadqiqot mavzusining dolzarbligi va ahamiyatli ekanligini belgilab beradi.

Shu bilan birga qayd etish lozimki, iqtisodchi olimlarimiz tomonidan qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haqi va mehnat unumdorligi tahlili yagona bir tizimga keltirilgan holda alohida ilmiy-tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan.

Kurs ishining maqsadi - iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haqi va mehnat unumdorligi

tahlilini takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kurs ishining vazifalari:

1. Mehnatga haq to'lash fondi shakllanishi va sarflanishini takomillashtirish;

2. Mehnat va unga haq to'lashning dastlabki, sintetik va analitik hisobini takomillashtirish;

3. Mehnat va unga haq to'lash bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilishni takomillashtirish;

4. Mehnat unumdorligi tahlil qilish asosida, uni yanada oshirish imkoniyatlarini aniqlash.

Ushbu vazifalarni bajarish uchun ilmiy-tadqiqotning tahlil va sintez, muammoga mantiqiy va tizimli yondashuv, statistik va qiyosiy tahlil, taqqoslash, guruhlash kabi usullardan foydalanildi.

Kurs ishining obyekti Bulung'ur tumani "Bulungur-Sandvik" qo'shma korxonasi hisoblanib, predmeti esa xo'jalikda mehnat haqi va xodimlar bo'yicha mehnat haqi hisoblashlar jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi.

Kurs ishining amaliy ahamiyati uning ilmiy taklif va amaliy tavsiyalari qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga hak to'lash hisobini, mehnat haqi va mehnat unumdorligi tahlilini tashkil etishni takomillashtirishda qo'llanilishi mumkinligi bilan belgilanadi.

Adabiyotlar sharhi

Quyida malakaviy bitiruv ishini bajarish davomida foydalanilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va o'quv-ilmiy adabiyotlarga sharh berib o'taman:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni (yangi tahrirda). Fermer xo'jaligi to'g'risida. 26.08.2004.

Ushbu Qonunning maqsadi fermer xo'jaliklarining tashkil etilishi, faoliyati, qayta tashkil etilishi va tugatilishi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Qonunning 3-moddasida «Fermer xo'jaligi ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir» deb ta'rif berilgan. Shuningdek qonunda fermer xo'jaligini tashkil etish shartlari (5-modda), fermer xo'jaligini tashkil etish tartibi (6-modda), fermer xo'jaligini davlat ro'yxatiga olish (7-modda), fermer xo'jaligining ustavi (8-modda), fermer xo'jaliklari yuritish uchun yer uchastkalari berish tartibi (11-modda), qishloq xo'jaligi kooperativlari (fermer xo'jaliklari) a'zolari tomonidan fermer xo'jaligini tashkil etish xususiyatlari (12-modda), yerdan foydalanish (13-modda), yer uchastkasidan foydalanganlik uchun to'lanadigan haq (14-modda), suvdan foydalanish (15-modda), fermer xo'jaligining huquqlari (16-modda), fermer xo'jaligining majburiyatlari (17-modda), fermer xo'jaligining

mablag'lari va hisob-kitoblari (20-modda), fermer xo'jaligining ishlab chiqarish faoliyati (22-modda), mahsulotni fermer xo'jaligi tomonidan realizatsiya qilish tartibi (24-modda), fermer xo'jaligini kreditlash va sug'urtalash (26-modda), fermer xo'jaliklarini davlat yo'li bilan va boshqa tarzda qo'llab-quvvatlash (29-modda), fermer xo'jaligini tugatish asoslari (32-modda) kabilar alohida moddalarda belgilab berilgan.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizom. 05.02.1999. №54-son.

Mazkur Nizom xo'jalik yurituvchi subyektlar-yuridik shaxslarning, shuningdek, yuridik shaxs bo'lmagan holda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarning mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini aniqlashning yagona metodologik asoslarini belgilaydi. Nizom buxgalteriya hisobi va soliq solish maqsadlarida xarajatlarni hisoblab chiqishda paydo bo'ladigan tafovutlar hisobga olingan holda ishlab chiqilgan. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshliligini aniqlash maqsadida ular faoliyatining xarajatlarini hisoblab chiqish va moliyaviy natijalarini aniqlash buxgalteriya hisobining asosiy maqsadi hisoblanadi. Soliq solinadigan daromad (foyda) xo'jalik yurituvchi subyektlar xarajatlarining ayrim moddalarini soliq haqidagi qonunlarga muvofiq soliq solinadigan bazaga kiritish yo'li bilan aniqlanadi.

Ushbu nizomni qabul qilinishi korxonalar daromadlari va xarajatlarini aniq belgilangan guruhlarga ajratib hisobga olish hamda mehnat haqi hisobi tartibini belgilab berdi. Jumladan, mehnat haqi xarajatlarini qaysilari mahsulot tannarxiga kiritiladi, qaysilari davr xarajatlariga olib boriladi. Bu mahsulot tannarxini iqtisodiy asoslangan holda aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari ushbu nizomda mehnat haqi bilan bog'liq ajratmalarni har birini ta'rif va aniqlash hisob – kitobi berilib, bu xalqaro andozalarga mos keladi.

3. Karimov I.A. 2014-yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi. -T.: O'zbekiston, 2014. -34 b.

Ushbu asarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2013-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2014-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning yangi muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi yoritilgan. Unda mamlakatni rivojlantirish, yangilash, modernizatsiya qilishning to'g'ri tanlangan strategiyasi, qabul qilingan dasturlarni bajarish borasida o'tgan yilda kuch va imkoniyatlarning safarbar qilinishi tufayli iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning barqaror sur'atlarini, xalq bardamligi va farovonligini oshirishni ta'minlashga muvaffaq bo'linganligi qayd etilgan.

Bu davrda mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 8,0 foizga, sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,8 foizga, qishloq xo'jaligi 6,8 foizga, chakana

savdo aylanmasi hajmi 14,8 foizga oshganligi aytib o'tilgan. Shuningdek, makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiyotning mutanosibliги ta'minlanib, eksport hajmi sezilarli ravishda o'sganligi, eksport qilinayotgan mahsulotlar tarkibi va sifati yaxshilanib borayotganligi, 2013-yilda eksport hajmining o'sishi 10,9 foizdan iborat bo'lganligi, tashqi savdo faoliyatidagi ijobiy saldo 1 milliard 300 million dollarni tashkil etganligi, qimmatbaho metallar narxining keskin pasayganiga qaramasdan, mamlakatimiz oltin-valyuta zaxirasi o'tgan yil davomida 2 foizga ko'payganligi ta'kidlangan.

Shuningdek, qishloq xo'jaligi sohasida hozirgi kunda 80 mingdan ortiq, shu jumladan 18 mingdan ortiq ko'p tarmoqli qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyat ko'rsatmoqda. Ekin maydonlarini optimallashtirish va qishloq xo'jaligi ekinlarini rayonlashtirish borasida har tomonlama puxta o'ylangan siyosat olib borilayotgani paxta yetishtirishning nisbatan barqaror hajmini saqlagan holda, boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishni bir necha barobar ko'paytirish imkonini berdi. Eng muhimi, xalqimizni oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'liq ta'minlashga zamin tug'dirdi, kerak bo'lsa, ularni chet mamlakatlarga eksport qilishga imkon bermoqda. Xususan, g'alla yetishtirish 2000-yilga nisbatan 2 barobar, kartoshka – 3,1-marta, sabzavot – 3,2 barobar, uzum – 2-marta, go'sht va sut – 2,1 karra, tuxum – 3,4 barobar oshdi.

O'tgan 2013-yilda dehqon va fermerlarning fidokorona mehnati bilan 7 million 800 ming tonna g'alla, 8 million 400 ming tonna

sabzavot, 3 million 360 ming tonnadan ortiq paxta xomashyosi yetishtirildi.

4. Alikulov A.I., U.T.Eshmuradov, Qurbonov I., Ibragimov U. Qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobi. – Samarqand: N-Doba, 2009. – 247 b.

Ushbu o'quv qo'llanmada qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish va uning xususiyatlari, shuningdek qishloq xo'jaligi korxonalarida hisob va hisobotni yuritishning tamoyillari, shakllari, analitik, sintetik hisobi ko'rsatib o'tilgan. Qo'llanma o'zida 16 mavzu va ulargi tegishli ilovalarni qamrab olib, 11 mavzu qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini aniqlash xususiyatlariga bag'ishlangan. Umuman olganda, ushbu o'quv qo'llanmada qishloq xo'jaligi korxonalarida hisob yuritish tartibi, o'simlikchilikda mahsulot tannarxini aniqlash, hisob va hisobotlarda aks ettirish hamda ular hisobini takomillashtirish bo'yicha tegishli xulosa va takliflar berish to'la yoritilgan bo'lib, bulardan bitiruv ishi yozishda keng foydalanildi.

5. Abdullayev A., Aybeshov X. Qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi) iqtisodi. -T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011. – 324 b.

O'quv qo'llanma 17-bobdan iborat bo'lib, qo'llanmaning 8-bobida qishloq xo'jaligi korxonalarining asosiy vositalari, tarkibi, tuzilishi, ularga amortizatsiya hisoblash yo'llari keng bayon etilgan. Bu bobda

asosiy vositalar, mulk shakllari, klassifikatsiyasi, bahosi va takror ishlab chiqarish, asosiy ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlanish ko'rsatkichlari, ularning harakati, sifat holati va foydalanishning samaradorligi, asosiy ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish samaradorligi, shuningdek, amortizatsiyani hisoblash usullarini belgilash, shuningdek asosiy vositalarning balans qiymatidagi boshqa o'zgarishlarni va ularning chiqib ketishi hisobiga moliyaviy natijalarni belgilash, qishloq xo'jaligi korxonalari intensiv rivojlantirish uchun qishloq xo'jaligi korxonalarida asosiy vositalar bilan ta'minlanish darajasini oshirish, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

6. Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jalik yerlaridan to'liq va samarali foydalanish istiqbollari. // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. -Toshkent, 2013. -№7. –B. 35-36.

Muallif bugungi kunda qishloq xo'jaligida foydalanilayotgan yer maydonlarining holati to'g'risida fikr yuritib, qishloq xo'jalik, ayniqsa, sug'oriladigan maydonlarning qisqarib borishi ulardan to'liq va samarali foydalanishni talab etadi.

Muallif sug'oriladigan yerlardan samarali foydalanish yerlarning meliorativ holatining yaxshilanishiga, qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishning ko'payishiga, aholining shu mahsulotlarga bo'lgan talabining to'liq qondirilishiga va bu orqali farovon hayot kechirish darajasi yuksalishi ta'minlanadi, deb ta'kidlaydi.

7. Aralov X. Dehqon xo'jaliklarining mahsulot ishlab chiqarish va sotish xarajatlari. //O'zbekiston qishloq xo'jaligi. –Toshkent, 2010. -№2. 27-28 b.

Muallif aholi va uning ijtimoiy guruhlarining yalpi xarajatlari – bu turli xo'jalik subyektlaridan tovar va xizmatlarni sotib olish xarajatlari summasi, moliya kredit tizimlariga to'lovlar, shaxsiy yordamchi xo'jalik mahsulotlaridan iste'mol va ishlab chiqarish maqsadlarida foydalanilganliklari va ko'rilgan zararlar, qarzlarni yopish, qimmatli qog'ozlarni sotib olish uchun to'langan to'lovlarda ifodalanadi deb ta'rif beradi. Yalpi xarajatlar, uning tarkibi va dinamikasi – bu iqtisodiy rivojlanish darajasini, aholi turmush darajasini ifoda yetuvchi muhim makroiqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi. Yalpi xarajatlarning o'zni belgilab beruvchi muhim ko'rsatkichlardan biri – bu uning yalpi ichki mahsulotga nisbatan hissasi hisoblanadi, deb fikr yuritadi. Shuningdek, muallif tannarxni pasaytirish bo'yicha belgilangan parametrlarga erishish uchun rahbar va mas'ul xodimlarni rag'batlantirishning ta'sirchan mexanizmini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir deb hisoblaydi.

8. Abduvohidov F., Sotivoldiyeva D. Mahsulotlar tannarxi va uning buxgalteriya hisobini takomillashtirish masalalari.//Bozor, pul va kredit. –Toshkent, 2011. -№4. – 53-55 b.

Mualliflar ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarish xarajatlarning har bir moddasi ustidan kundalik nazoratni o'rnatish,

ortiqcha sarflarga yo'l qo'ymaslik buxgalteriya hisobining muhim vazifalaridan biri ekanligi, bu xarajatlarni umumiy ishlab chiqarish xarajatlari sifatida hisobga olinishini ta'kidlab, umumiy ishlab chiqarish xarajatlari hisobida ayrim muammolar, ya'ni umumiy ishlab chiqarish xarajatlarining buxgalteriya hisobini tashkil etish bilan bog'liq muammolar va taqsimlash bilan bog'liq muammolar mavjudligini ko'rsatishgan. Bu muammolarni hal etishda umumiy ishlab chiqarish xarajatlari tarkibida hisobga olinayotgan mashina va va asbob-uskunalarini saqlash va foydalanish xarajatlarini buxgalteriya hisobining milliy schyotlar rejasiga yangi 2400-«Ishlab chiqarish vositalarini ta'mirlash xarajatlari hisobi» schyotini kiritish va ushbu schyotga korxona bo'yicha sarflangan ta'mirlash xarajatlari to'g'risida ma'lumotlarni shakllantirish, bu schyotning debet tomonida jami haqiqiy ta'mirlash xarajatlari va kredit tomonida ushbu xarajatlar kalkulyasiya obyektlariga hisobot oyi oxirida taqsimlanganda aks ettirish maqsadgu muvofiq, deb hisoblashadi.

9. Do'smurotov R.D., Mengliqulov B.Yu. Qishloq xo'jaligida buxgalteriya hisobi va statistika asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2014. - 392 b.

Ushbu o'quv qo'llanma 10 ta bobdan iborat bo'lib, uning 7-bobi "Asosiy ishlab chiqarish jarayoni hisobi va mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxini kalkulyatsiyalash" (161-226 betlar) deb nomlanib, dehqonchilik va chorvachilikning barcha tarmoqlarida tannarxni aniqlash usullari aniq ko'rsatilib o'tilgan va biz bitiruv malakaviy ishning asosiy qismini

yoritishda ushbu bobdagi fikrlardan foydalandik. Bundan tashqari o'quv qo'llanmada xo'jalik hisobi, uning turlari, buxgalteriya hisobining mohiyati, maqsadi va vazifalari, axborotdan foydalanuvchilarning har xil toifalari, buxgalteriya hisobining predmeti va metodi, balansning mohiyati va tuzilishi bozor iqtisodiyoti sharoitidan kelib chiqqan holda yoritilgan. Shuningdek, buxgalteriya hisobining schotlari va ikki yoqlama yozuv, hujjatlashtirish, inventarizatsiya, baholash va kalkulyatsiya, analitik va sintetik hisobning xususiyatlari tushunarli va batafsil bayon qilingan.

10. Dehqonchilik madaniyati – fermerlar majburiyati (fermerlar uchun tavsiyalar). // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. -Toshkent, 2013. - №6. –B. 10-13.

Mazkur tavsiyada dehqonchilik tadbirlari va yumushlarini belgilab qo'yilgan tartib va talablarga mos ravishda bajarish yoki boshqacha aytganda, dehqonchilik madaniyatiga amal qilish, qishloq xo'jaligi korxonalari boshliqlari va a'zolarining bu boradagi vazifa va majburiyatlari bayon etilgan.

Qishloq xo'jaligi korxonalari uzoq muddatga ijaraga berilgan sug'oriladigan yer maydonining har bir qarichidan oqilona va samarali foydalanish orqali dehqonchilik madaniyatini ko'tarish, mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish hamda qo'shimcha daromad olish yo'l-yo'riqlari ko'rsatib berilgan.

11. Ismoilov A., Murtazayev O. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti. –T.: Moliya, 2005.

Ushbu darslik 4-bo'lim, 33-bobdan iborat bo'lib, darslikning birinchi bo'limi qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining umumiy masalalari, ikkinchi bo'limi qishloq xo'jaligi resurslari va ulardan samarali foydalanish, uchinchi bo'limi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi va to'rtinchi bo'limi o'simlikchilik va chorvachilik tarmoqlari samaradorligini oshirish imkoniyatlariga bag'ishlanadi.

Darslikning 18-bobida qishloq xo'jalik mahsulotlari tannarxi va uni pasaytirish imkoniyatlariga bag'ishlangan bo'lib, bu bobda ishlab xarajatlari va tannarx tushunchasi, mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tashkil topishi, mahsulot tannarxini hisoblashning uslubiy asoslari hamda mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatlari keng yoritilgan. Jumladan, tamaki ekinlari yetishtirish va yig'ib-terib olishdagi ishlab chiqarish xarajatlari, ya'ni 1 sentner mahsulot tannarxini hisoblash usullari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, darslikning 22-bobi tamakichilik samaradorligini oshirish imkoniyatlariga bag'ishlanib, bunda tamakichilikning xalq xo'jaligida ahamiyati, uning rivojlanishi, hozirgi ahvoli, tamakichilik istiqbollari hamda tamakichilikning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari to'g'risida so'z yuritilgan.

12. Niyozov S. Boshqaruv hisobida xarajatlar klassifikatsiyasi. //O'zbekiston qishloq xo'jaligi. –Toshkent, 2012. №1. – 43-44 b.

Muallif korxonani boshqarish uchun xarajatlarning korxona bo'yicha umumiy hajmi haqidagi ma'lumotlarning o'zi yetarli emas, deb xisoblaydi. Buning uchun xarajatlarning paydo bo'lish joylari,

kalkulyasiya obyektlari, mas'uliyat markazlari va boshqa belgilari buyicha ham guruhlangan axborotlar zarur deydi. Boshqaruv hisobini tashkil qilish maqsadida xarajatlarni klassifikasiya qilishda e'tiborni uchta mezoniga, ya'ni korxona foydasiga o'tkazish davriga qarab, ishlab chiqarish hajmiga qarab va tannarxga kiritilish usuliga qarab tashkil etish lozim. Muallif xarajatlar klassifikasiyasiga to'g'ri yondoshish boshqaruv qarorlarini qabul qilish hamda monitoringini o'tkazish maqsadida qo'llaniladigan axborotlar-ma'lumotlar asosida xarajatlar tarkibini hamda natijalarini chuqur tushunishga, mohiyatiga yetib borishga xizmat qiladi, deb ta'kidlaydi.

13. Pardayev M.Q., Xasanov B.A. va boshqalar. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. – T.: Cho'lpon, 2012. – 440 b.

Mazkur o'quv qo'llanma uch bo'lim, 25 bobdan iborat bo'lib, uning birinchi bo'limi iqtisodiy tahlil nazariyasiga, ikkinchi bo'limi boshqaruv tahliliga va uchinchi bo'limi moliyaviy tahlil usullariga bag'ishlangan. Qo'llanmaning 17-bobi «Korxonaning iqtisodiy salohiyatini baholash va tahlil qilish muammolari» va 22-bob «Korxonaning moliyaviy salohiyatini baholash va tahlil qilish yo'llari»ga bag'ishlangan bo'lib, bu boblarda xo'jalik yurituvchi subyektlarda korxona iqtisodiy va moliyaviy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi, ularni baholash, aniqlash yo'llari, shuningdek, korxonaning iqtisodiy va moliyaviy salohiyati samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarning omilli tahlilining metodologik jihatlari aniq amaliy ma'lumotlarni qo'llagan holda

isbotlab berilgan. Bitiruv malakaviy ishni bajarishda ushbu tahlil usullaridan keng foydalanildi.

14. Sotivoldiyev A. va boshqalar. Finansovyy i upravlencheskiy uchët. –T.: Iqtisod-moliya, 2012.

Ushbu darslikda buxgalteriya hisobining bir-biri bilan bog'liq va bir-biri to'ldiruvchi qismlari hisoblangan boshqaruv va moliyaviy hisob asoslari yoritilgan. Qishloq xo'jaligi korxonalarida moliyaviy hisob bilan birga boshqaruv hisobini ham yuritilishi buxgalteriya hisobini uzluksiz va yoppasiga olib borish imkanini berib, boshqaruvchilarni korxona faoliyati bilan bog'liq axborotlar bilan to'la ta'minlash bilan birga, xo'jalik jarayonlari ustidan va mulkni saqlanishi hamda ulardan samarali foydalanish bo'yicha nazorat o'rnatish imkonini beradi. Darslikda pul mablag'lari, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, ishlab chiqarish zahiralar, ishlab chiqarish xarajatlari, tayyor mahsulotlar, majburiyatlar, korxona kapitali, moliyaviy natijalar hisobi keng yoritilgan. Shuningdek, xo'jaliklar faoliyatining yakunini o'zida aks ettiruvchi moliyaviy hisobotlarni to'zish, tayyorlash va taqdim etish masalari ham yoritilgan.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobi to'g'ri tashkil etilishi va yuritilishi mulkdan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni barqaror yuritish, mahsulot tannarxini tshliq boshqarish, mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish, umuman erkin raqobat sharoitida barqaror faoliyat yuritishiga olib keladi.

15. Xasanov B.A., Xashimov A.A. Boshqaruv hisobi. – T.: Cho'lpon, 2013. – 312 b.

Mazkur darslik to'qqiz bobdan iborat bo'lib, unda xarajatlar hisobi va mahsulot tannarxini kalkulyasiya qilish, ishlab chiqarish zararsizligining tahlili, bdjetlashtirish, transfert bahoni shakllantirish, segmentlar bo'yicha hisob va hisobot kabi boshqaruv hisobining zamonaviy yo'nalishlari keng yoritilgan.

Darslikning II bob "Xarajatlarni turkumlash va hisobga olish" (23-49 betlar), III bobi "Mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxini kalkulyasiya qilish usullari va zamonaviy tizimlari" (50-98 betlar) deb nomlanib, ayniqsa, uchinchi bobda berilgan mahsulot tannarxini kalkulyasiya qilishning usullari hamda tannarxni aniqlashning "Direkt-kosting" va "Standart-kost" tizimlari diqqatga sazovordir. Biz kurs ishini uchinchi bobini yoritishda ushbu fikrlardan foydalandik.

16. Qudratov T. va boshqalar. Qishloq xo'jalik korxonalari faoliyatining tahlili. – Samarqand: N-Doba, 2008. – 191 b.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarishni yanada samarali rivojlantirish uchun ularning faoliyatini barcha tomonlarida sodir bo'lgan va bo'layotgan jarayonlar va ularning natijalarini har taraflama chuqur o'rganish natijasida mavjud imkoniyatlarni aniqlash hamda ularni ishlab chiqarishga jalb etish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni ko'rsatish zarur. Ushbu muammolarni hal qilishda iqtisodiy tahlilning roli nihoyatda kattadir. Ushbu qo'llanma 13-bobdan iborat bo'lib, uning 8-bobi bevosita qishloq

xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish tannarxining tahliliga bag'ishlanadi. Bu bobda tahlilning ahamiyati, maqsadi, vazifalari, o'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish tannarxini aniqlash, hisoblash tartibi aniq misollar bilan yoritilgan. Bundan tashqari ushbu bobda tannarxni xarajat moddalari bo'yicha omilli tahlil qilish usullari va yo'llari batafsil bayon qilingan.

Umuman olganimizda, ushbu o'quv qo'llanmada qishloq xo'jaligi korxonalarlari xo'jalik faoliyatini qamrab oluvchi barcha ko'rsatkichlarini aniqlash, tahlil qilish va tahlil asosida tegishli xulosa va takliflar berish to'la yoritilgan bo'lib, bulardan bitiruv ishi yozishda keng foydalanildi.

17. Smenov V.M. Ekonomika predpriyatiya. –Sankt Peterburg: Piter, 2010. - 416 s.

Ushbu darslik ikki bo'limdan iborat bo'lib, birinchi bo'lim "Iqtisodiyot korxonaning faoliyat ko'rsatishining asosi" deb nomlanib, uning to'rtta bobida korxonaning bozor iqtisodiyoti tizimidagi o'rni, korxonaga mikro va makro muhitning ta'siri, korxonada tovar siyosatining asoslari hamda korxonaning tarkibiy tuzilish shakllari yoritilgan.

Ikkichi bo'lim "Korxonaning resurslari va ulardan foydalanish natijalari" deb nomlanib, o'n bitta bo'limdan iborat. Ushbu bo'limda korxonaning mavjud resurslari salohiyati va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Jumladan, darslikning to'qqizinchi bobida

korxonaning xarajatlari keng yoritilib, unda xarajatlarning mohiyati va turlari, xarajatlar smetasi va kalkulyasiyasi, fayda - korxona faoliyatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri ekanligi yoritilgan.

Ushbu darslikdan kurs ishini bajarishda mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish yo'llari, tannarxni pasaytirish imkoniyatlarini aniqlash hamda tegishli xulosalarni shakllantirishda keng foydalanildi.

18. O'zbekiston Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi matbuot xizmati. Islohotlar taraqqiyot va rivojlanishga xizmat qilmoqda. // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. – Toshkent, 2014. -№2. –B. 1-2.

Mazkur maqolada mamlakatimiz qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli o'zgarishlar va sifat jihatdan yangilanish borasida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar to'g'risida fikr yuritilgan. Jumladan, 2013 yilda mamlakatimiz qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan 7 million 800 ming tonna g'alla, 8 million 400 ming tonna sabzavot yetishtirildi. Ulkan xirmonga 3 million 360 ming tonnadan ortiq paxta xom ashyosi yetkazib berildi.

Bugungi qishloq xo'jaligi korxonalari samarali faoliyat yuritishlari uchun o'z ixtiyorida ijara asosidagi yetarlicha ekin maydonlariga ega bo'lgan, yuksak samarali zamonaviy texnika bilan ta'minlangan, ilg'or texnologiyalarini puxta egallagan yirik xo'jaliklardir. Yurtboshimizning qishloq xo'jaligi korxonalari qishloqlarimizning tayanch ustunidir, degan

ta'riflagani bejis emas. Kurs ishida ushbu maqolada berilgan
raqamlardan foydalandik.

Mehnat resurslari va ulardan foydalanish imkoniyatlari

Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari singari, qishloq xo'jaligida ham ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlash va mahsulot hajmini ko'paytirish ishlovchilarning mehnatga bo'lgan munosabatiga, mehnatga munosabat esa ishlovchilarning moddiy manfaatdorligiga bog'liq bo'ladi.

2014 yilning 1 yanvar holatiga respublikada doimiy aholi soni 30488,6 ming kishini tashkil qildi va 2013 yil yanvar-dekabrda 495,1 ming kishiga yoki 1,7 foizga ko'paydi. Shundan, 15552,8 ming kishi - shahar (umumiy aholi sonining 51,0 foizi) va 14935,8 ming kishi - qishloq joylarida (49,0 foizi) istiqomat qiladi.

Ish o'rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash bo'yicha mintaqaviy dasturlarning amalga oshirilishi natijasida 2013 yilda qariyb 970 ming kishi ish bilan ta'minlandi. Bu ish o'rinlarining 60,3 foizdan ortig'i qishloq joylarda yaratilgani e'tiborga molikdir. Jumladan, birgina ko'p tarmoqli qishloq xo'jaligi korxonalarini rivojlantirish natijasida qishloq joylarda 90,9 mingta yangi ish o'rinlari yaratildi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali aholining farovonligi va real daromadlarini ko'paytirishga ham e'tibor berilmoqda. Mehnat bilan band aholi daromadlarining asosiy qismini mehnat haqi tashkil etadi. Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, «Barchamizga ma'lumki, aholi ish haqi va

daromadlarining o'sish sur'ati eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi... Biz har uch yilda ish haqini 2 - 2,5 barobar oshirishni o'z oldimizga muhim strategik vazifa qilib qo'yganmiz. Shu tariqa, aholining xarid qobiliyatini hisobga olgan holda, biz yaqin yillar ichida xalq farovonligi va daromadlarini ta'minlash bo'yicha yuksak marralarga erishayotgan mamlakatlar darajasiga ko'tarilishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz".

"2013-yilda xalqimizning real daromadlari 16 foizga oshdi, o'rtacha oylik ish haqi, pensiya, ijtimoiy nafaqa va stipendiyalar 20,8 foizga ko'paydi. tadbirkorlikdan olinayotgan daromadlar aholi yalpi daromadlarining yarmidan ziyodini tashkil etmoqda.

Eng muhim jihati shundaki, O'zbekistonda eng past va eng yuqori daromad oladigan aholi guruhlari o'rtasidagi tafovut darajasi so'nggi yillarda 8 barobarga to'g'ri kelmoqda. Ko'pgina, shu jumladan, qo'shni davlatlarda bu raqam mamlakatimizdagi ko'rsatkichdan bir necha barobar yuqori ekani, ya'ni o'ta kambag'al va nochor aholi guruhlari va o'ta boylar guruhi orasidagi tafovut oshib borayotganini ta'kidlash lozim.

2013-yilda 2000-yilga nisbatan aholimizning iste'mol xarajatlari 9,5 barobar oshganining o'zi ko'p narsadan dalolat beradi.

Qishloq xo'jaligi korxonalari ishlab chiqarishini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirishda, xo'jalikning mehnat resurslari bilan ta'minlanishi va ayniqsa ulardan samarali foydalanish katta rol o'ynaydi. Shuning uchun ham mehnat resurslari va ular bilan bog'liq bo'lgan

jarayonlar natijalarini statistik o'rganish va xulosalar chiqarish eng asosiy vazifalardan biridir.

Mehnat – bu insoning maqsadli faoliyati bo'lib, bu jarayonda u tabiat predmetlarini o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtiradi va o'zgartiradi. O'z kuchini qo'shgani holda inson, mehnat qurollaridan foydalanib, tabiat bergan materiallarni, kishilarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondiradigan moddiy ne'matlarga, boyliklarga aylantiradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligi mehnat resurslarining miqdoriga, tarkibiga, malakasiga va ulardan foydalanish samaradorligiga bog'liq. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslariga mehnatga yaroqli erkaklar -16 dan 60 yoshgacha, ayollar -16 dan 54 yoshgacha, shuningdek qishloq joyda yashovchi o'smirlar va nafaqaxo'rlar kiradi.

Mehnat resurslari deganda, qishloq xo'jaligida mehnatga layoqatli, bilim va malakaga, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lgan insonlar tushuniladi. Mehnat resurslari ishlab chiqarishni va xizmat ko'rsatish jarayonini harakatga keltiruvchi asosiy kuchdir. Boshqacha aytganda, mehnat resurslari iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi asosiy omillardandir. Shuning uchun ham ularning holati va harakatini, xo'jalikning ular bilan ta'minlanish darajasini hamda ulardan xo'jalikning foydalanish ahvolini o'rganish va mavjud imkoniyatlarni aniqlashda va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishda katta rol o'ynaydi.

Mehnat bilan band aholining daromadlarini ko'paytirishda mehnat haqini tegishli tartibda oshirib borish hisobiga erishish mumkin.

“...ijtimoiy sohani yanada rivojlantirish, mamlakatimiz aholisining daromadlari va turmush darajasini muttasil oshirib borish masalalari doimiy e’tiborimiz markazida..... 2012 yilda aholining daromadlari miqdori 17,5 foizga o’sdi, eng kam ish haqi 26,5 foizga oshdi. Umuman olganda, 2000-yil bilan taqqoslaganda, real daromad aholi jon boshiga 8,6 barobar ko’paydi. Hisob-kitoblarga ko’ra, o’rtacha ish haqi iste’mol savatchasi bahosidan 4 barobardan ziyod oshdi”.

Mehnat resurslaridan foydalanish o’rtacha bir ishlovchining bir yilda ishlagan kunlari soni, o’rtacha bir ishlovchining bir yilda ishlagan soatlari soni, ish kunining o’rtacha davomiyligi va ish vaqti fondi ko’rsatkichlari orqali ifodalanadi.

Bulung’ur tumani qishloq xo’jaligi korxonalarining mehnat resurslari tarkibini o’zgarishini o’rgan-ganimizda quyidagicha bo’lgan (1–jadval).

21-jadvaldan ko’rinib turibdiki, Bulung’ur tumanida 2014 yil davomida 251200 kishi aholisi bo’lib, bu 2012 yilga nisbatan 18845 kishiga yoki 8,1 foizga ko’paygan. Tuman aholisining 11104 nafari yoki 4,4 foizini qishloq xo’jaligi korxona a’zolari tashkil etgan.

Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarining mehnat resurslari
bilan ta'minlanish darajasi, kishi*

T/r	Ko'rsatkichlar	Yillar		2014 yilda 2012 yilga nisbatan o'zgarishi, +/-
		2012	2014	
1.	Mavjud aholi soni, shundan:	232355	251200	18845
	shahar aholisi	46748	52362	5614
	qishloq aholisi	185607	198838	13231
2.	Mehnatga layoqatli aholi	117203	120864	3661
3.	Band aholi	98560	103942	5382
4.	Qishloq xo'jaligi korxonalari a'zolari	11021	11104	83

*Manba: Bulung'ur tuman Statistika bo'limi 2012-2014 yillar hisobot ma'lumotlari.

Demak, tuman qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun faqat qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab

chiqarish emas, balki ularni qayta ishlashni ham yo'lga qo'yish shu bilan birga mehnat unumdorligini yanada oshirish uchun xodimlarni moddiy rag'batlantirishni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Mehnat va ish haqi haqida tushuncha hamda uni hisobga olishning vazifalari

Inson o'z ehtiyojlarini qondirish uchun moddiy ne'matlar yaratarkan, ularni ishlab chiqarish uchun moddiy resurslardan tashqari bevosita inson o'z mehnatini sarflaydi. Mehnat jarayonida yangi mahsulot yaratilib, inson ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Iste'molchilarning asosiy daromad manbalari ish haqi bo'lganligi sababli, tovarlarga bo'lgan talab va taklif, ular bahosi bevosita ish haqiga bog'liq bo'ladi. Korxonaning ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyati jonli mehnatni iste'mol qilish bilan birga yuz beradi. Uning miqdori ishlagan kishi-soatlar bilan o'lchanadi. Mehnat jarayonida har bir xodimning bajargan ishi, tayyorlagan mahsuloti, iste'molchilarga ko'rsatgan xizmatlari uchun sarflangan mehnatiga haq to'lash miqdorini asoslash hamda aniqlashni talab qiladigan o'zaro munosabatlar vujudga keladi.

Jamiyatda moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish jarayoni mehnat quroli va mehnat buyumlaridan tashqari, bevosita jonli mehnat ham o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarish vositalaridan foydalanib kishining iste'molini qondiradigan mahsulot vujudga keltiriladi.

Xo'jalik yuritishning bozor tizimiga o'tish sharoitida mehnatga haq to'lash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va xodimlarni himoya qilish sohasidagi davlatning ko'plab vazifalari bevosita korxonalarga berilgan.

Mehnatga haq to'lashning shakllari, tizimlari va miqdorini, mehnat natijasiga qarab rag'batlantirishni korxonalar mustaqil o'zlari belgilaydi. «Ish haqi» degan tushuncha hozir qonunchilik asosida ishlamagan vaqtlari uchun ham pul va natura shaklida hisoblangan ish haqining barcha turlarini o'z ichiga oladi.

Bozor munosabatlariga o'tish xodimlarga yana aksiya va obligatsiyalar bo'yicha dividend va foizlar tarzida boshqa manbalardan daromad olish imkoniyatini berdi.

Bir xodimning mehnat daromadlari, korxona faoliyatining pirovard natijasini hisobga olgan holda, uning qo'shgan hissasi bilan aniqlanadi, soliq bilan tartibga solinadi va maksimal miqdori cheklanmaydi. Lekin xodimlarning minimal ish haqi miqdori bor va u qonunchilik bilan belgilanadi.

Shu o'rinda mamlakatimizda mehnatni rag'batlantirish, ish haqini ko'paytirish va aholi daromadlari o'sishini ta'minlashga qaratilgan siyosatni amalga oshirish bo'yicha qo'lga kiritilgan natijalar haqida alohida to'xtalib o'tmoqchiman.

2008 yilda o'rtacha ish haqi byudjet tashkilotlarida 1,5 barobardan ziyod, butun iqtisodiyot bo'yicha esa 1,4 barobar oshdi. Natijada o'rtacha ish haqi miqdori 300 AQSH dollaridan ortiq bo'ldi. Aholining real daromadlari esa yil davomida jon boshiga 23 foiz ko'paydi.

2009 yilni oladigan bo'lsak, o'rtacha ish haqi miqdorini byudjet sohasida - va shunga mos ravishda xo'jalik yurituvchi sub'yektlarda ham - 1,4 barobar oshirish ko'zda tutilmoqda. Inflyatsiyaning o'sish ko'rsatkichini 7 - 9 foiz darajasida saqlab turish mo'ljallanmoqda.

Mehnat munosabatlarini, shu jumladan xodimlar mehnatiga haq to'lashni yuridik asosini mehnat to'g'risidagi qonuniy hujjatlar, korxonalarning jamoat shartnomalari va boshqa muayyan me'yoriy hujjatlar tashkil etadi.

Daromadlarni indeksatsiya qilish va pulning qadrsizlanishi bilan bog'liq bo'lgan aholi zararlarini qoplash ijtimoiy kafolatdagi yangilik bo'lib hisoblanadi. Aholini ijtimoiy himoyalash va qo'llab - quvvatlashda ijtimoiy sug'urta, pensiya fondi, bandlik fondi va boshqa davlat budjetidan tashqari fondlari alohida o'rin egallaydi. Ularning tashkil etilishi tegishli qonuniy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Barcha budjetdan tashqari fondlar maxsus maqsadli ajratmalar va boshqa manbalar hisobidan tashkil etilib, davlat budjetidan ajralgan holda faoliyat ko'rsatadi va muhim ijtimoiy tadbirlar va rejalarni moliyalashtirishda foydalaniladi.

Mehnat va ish haqi hisobi - hisob ishlarining aniq va operativ ma'lumotlar talab qiluvchi eng muhim hamda qiyin sohalaridan biridir. Unda xodimlar sonining o'zgarishi, ish vaqtining sarflanishi, mehnatga haq to'lash fondi, to'lov turlari va xodimlar toifasi bo'yicha hamda

mehnatga haq to'lash fondidan tashqari amalga oshiriladigan boshqa to'lovlar, korxonaning har bir xodimi bilan hisob-kitoblar aks ettiriladi. Bu ma'lumotlar asosida mehnat unumdorligi mehnat resurslaridan foydalanish, xodimlar soni, ish haqi fondining sarflanishi va boshqalar bo'yicha reja topshiriqlarining bajarilishi ustidan nazorat ana shu ma'lumotlar asosida amalga oshiriladi.

Shu munosabat bilan korxonaning buxgalteriya xizmati oldida mehnat me'yori va unga haq to'lashni hisobga olish, nazorat qilish vazifalari ham belgilanadiki, bu esa:

- ishbay ishlovchilar va boshqa xodimlarning ish sifatini to'g'ri va o'z vaqtida hujjatlar bilan rasmiylashtirishni, shuningdek, ish haqini hisoblash va uni belgilangan muddatlarda to'lashni;
- hisoblangan ish haqi summalarini va ijtimoiy sug'urtaga ajratmalarni ishlab chiqarish xarajatlariga kiritish uchun xarajatlarning yo'nalishlari bo'yicha aniq taqsimlashni;
- ish haqidan byudjetga majburiy to'lovlarni, shuningdek, korxonaga yetkazilgan moddiy zararni ayrim tashkilotlar va jismoniy shaxslar foydasiga to'g'ri hamda o'z vaqtida ushlab qolish va o'tkazishni;
- xodimlar sonini va ish vaqtidan foydalanishni nazorat qilishni ta'minlashi kerak.

Korxona va tashkilotlarda xodimlar soni ishlab chiqarish dasturi asosida aniqlanadi. Korxonada xodimlar, eng avvalo, ikki guruhga ajratiladi:

- ♦ asosiy faoliyatda band bo'lgan xodimlar;
- ♦ asosiy bo'lmagan faoliyatda band bo'lgan xodimlar.

Asosiy faoliyatda band bo'lgan xodimlar tarkibiga asosiy va yordamchi sexlarning, yordamchi ishlab chiqarishlarning, zavod laboratoriya va bo'linmalarining, tozalash inshootlarining, aloqa uzellarining, axborot-hisoblash markazlarining, barcha turdagi qo'riqlashning, zavod boshqarmalarining xodimlari kiradi.

Asosiy bo'lmagan faoliyatda band bo'lgan xodimlar toifasiga uy-joy va kommunal xo'jaligiga xizmat ko'rsatish, savdodagi, tibbiyot muassasalari hamda maktabgacha tarbiya muassasalarida band bo'lgan xodimlar kiradi.

Korxonada xodimlar bajaradigan vazifalariga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- ishchilar;
- xizmatchilar. Ishchilar tarkibiga moddiy ne'matlarni yaratish, tuzatish, yuklarni ko'chirish, yo'lovchilar tashish, moddiy xizmatlar ko'rsatish bilan bevosita band bo'lgan xodimlar kiradi.

Xizmatchilar tarkibiga rahbarlar, mutaxassislar va boshqa xodimlar kiradi.

Rahbarlar tarkibiga korxona va uning tarkibiy bo'linmalarida rahbarlik lavozimini egallab turgan xodimlar (direktor, uning o'rinbosarlari, bosh muhandis, bosh iqtisodchi, bosh buxgalter, bosh texnolog) va boshqalar kiradi.

Mutaxassislar tarkibiga muhandislar, iqtisodchilar va boshqa iqtisodiy hamda muhandislik-texnikaviy ishlar bilan band bo'lgan xodimlar kiradi.

Boshqa xodimlar toifasiga hujjatlarni tayyorlash, rasmiylashtirish ishlarini olib boruvchi, xo'jalikka xizmat qiluvchi boshqa xodimlar (kassirlar, nazoratchilar, tabelchilar, ish yurituvchilar va hokazolar) kiradi.

Mehnatga haq to'lashning shakllari, fondi va uning tarkibi

Har qanday ishlab chiqarish insoniyatni ma'lum bir ehtiyojini qondirishga qaratiladi. Har qanday ishlab chiqarishni amalga oshirish uchun mehnat predmeti va mehnat kurollari bilan birgalikda albatta inson mehnatini birlashuvi zarur bo'ladi. Mehnat bu - inson tomonidan ma'lum bir maqsadda amalga oshirilayotgan harakatdir. Mehnat haqi esa insonni bajargan ishiga yoki sarflagan vaqtiga qarab to'lanadigan haqdir.

Inson o'z mehnati bilan ishlab chiqarish jarayonida qatnashadi. Mehnat bir tomondan ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirishning zaruriy sharti bo'lsa, ikkinchi tomondan inson uchun daromad olishning asosiy manbasi hisoblanadi.

Inson o'z ehtiyojlarini qondirish uchun ham mehnat qiladi. Natijada ma'lum bir mahsulot(ish, xizmat)lar yaratiladi. Ushbu yaratilgan mahsulot(ish, xizmat)larni ishlab chiqarish xarajatlari mehnat predmetlari sarfi, mehnat qurollarini yeyilishi va ishchi kuchiga to'langan xaqdan tashkil topadi. Har qanday mahsulot(ish, xizmat)larni tannarxini bir qismini mehnat xaqi xarajatlari tashkil qiladi. Demak inson mehnatiga to'lanadigan xaqni to'g'ri belgilanishi ya'ni uni barcha zaruriy ehtiyojlarini qondiradigan darajada bo'lishi, insonni yanada samarali mehnat qilishga undaydi. Bu esa ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatiga, uni tannarxiga va natijada ishlab chiqarish samaradorligiga

bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mualliflar O.Bobojonov va K.Jumaniyozovlar ta'kidlaganidek «Ish kuchi ishlab chiqarish jarayonida markaziy o'rinni egallaydi va ishlab chiqarish zahiralarini tarkiblanishidan biri xisoblanadi».

O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi Respublikamizda mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy hujjat xisoblanadi. Kodeksining 153-moddasiga asosan «Mehnat haqining miqdori ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Mehnat haqi qonun hujjatlari bilan belgilangan eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas va uning eng ko'p miqdori biron bir tarzda cheklanmaydi».

Mehnat haqining turi, shakli va tizimlari, mukofotlar, qo'shimcha to'lovlar, ustamalar, rag'batlantirish tarzidagi to'lovlar ish beruvchi bilan ishlovchi o'rtasida tuzilgan shartnomalarda, shuningdek ish beruvchi tomonidan kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi bilan kelishib qabul qilinadigan boshqa tegishli hujjatlarda belgilanadi. Mehnatga haq asosan pul shaklida to'lanadi, ayrim hollarda, O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilangan hollarda natura shaklida to'lanishi mumkin.

Har bir mehnat turi uning shaklidan qat'iy nazar uni tashkil etishni talab etadi. Ma'lumki mehnatni tashkil etish eng avvalo xo'jalik subyekti yoki tashkilot miqiyosida chegaralangan bo'ladi. Xo'jalik subyektida mehnatni tashkil etish, mehnat resurslaridan samarali

foydalanishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar yig'indisini o'zida mujassam etadi. U o'z ichiga qo'yidagi vazifalarni qamrab oladi: alohida va hamkorlik, tartibga solish va rag'batlantirish, ish joylarini tashkil etish va ularga xizmat ko'rsatish, mehnat uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar yaratib berish va hokazolar. Mehnatni tashkil etishning obyekti bo'lib, mehnat jamoasidagi xodimlarning mehnati hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi mulkchilikning turli shakllari paydo bo'lishi, natijada yangicha xo'jalik yuritish tizimlari paydo bo'lishiga olib keldi. Bunday sharoitda qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat resurslari va ularning ishlatilishini belgilab beruvchi buxgalteriya hisobi va tahlilining uslubiyati yangi sharoitga moslashishi talab etiladi. Qishloq xo'jaligi korxonalarida endilikda nafaqat o'zining ichki omillarini, balki tashqi omillarni ham inobatga olishi zarurdir. Qishloq xo'jaligi korxonalarini boshqarish nuqtai nazaridan esa korxona xodimlari soni, tarkibi, mehnat unumdorligi, ish haqi va ish haqi fondi, ish haqiga nisbatan ajratmalar, ularning ishlab chiqarish dasturining bajarilishiga mos kelishi yoki kelmasligi, mehnat va ish haqi bo'yicha unumsiz xarajatlar, asosiy ishlab chiqarish xodimlari va ma'muriy boshqaruv xodimlari bo'yicha ish haqi xarajatlari kabi ishonchli ma'lumotlar zarur bo'ladi. Ushbu ma'lumotlarni ishonchliligi xodimlar bilan mehnatga haq to'lash bo'yicha hisob-kitoblar hisobi va tahlili asosida ta'minlanadi.

Ishlovchilarga to'lanadigan mehnat haqini iqtisodiy asoslangan holda oshirib borish asosida, xodimlar moddiy manfaatdorligini ta'minlash hozirgi kundagi dolzarb muammolardan hisoblanadi. Moddiy manfaatdorlik to'g'ri yo'lga qo'yilganda, ya'ni ishlovchilarning oladigan mehnat haqlaridan qoniqish hissi paydo bo'lgandagina, xodimlarning mehnatga bo'lgan munosabati o'zgarib, mehnat intizomi mustahkamlanib, mehnat unumdorligi oshib, umuman qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarish samadorligi oshadi. Bunday ma'suliyatli vazifani hal etish boshqaruv jarayonining samaradorligini oshirishga, boshqaruv tizimini ishonchli va aniq axborotlar bilan ta'minlashga xizmat qiluvchi hodimlar bilan mehnatga haq to'lash hisobi xalqaro standartlar talablari asosida tashkil etishni va tahlilini to'g'ri amalga oshirishni talab etadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida xodim mehnatiga tarif tizimi asosida sarflangan mehnat miqdori va sifatiga muvofiq haq to'lanadi.

Tarif tizimi - tarif-malaka ma'lumotnomasi, tarif setkasi va tarif stavkasi kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Qishloq xo'jaligi korxonalarida bajariladigan ishlarning ishlab chiqarish tavsifi tarif-malaka ma'lumotnomasida keltiriladi. Ushbu hujjat xodimlar malakasini aniqlash va ularga ma'lum razryad belgilashga asos bo'lib xizmat qiladi.

Tarif setkasi - bu razryadlar va ularga tegishli bo'lgan tarif koeffitsiyentlari ko'rsatiladigan hujjatdir. Qishloq xo'jaligi korxonalarida birinchi razryadning tarif koeffitsienti birga teng bo'lib, razryad ortgan sari tarif koeffitsienti ham oshib boradi.

Tarif stavkasi - xodimning razryadiga muvofiq unga ma'lum vaqt birligi(soat,kun) uchun to'lanadigan haq miqdorini aniqlaydi. Odatda tarif stavkasi birinchi razryad uchun belgilanib, qolgan razryadlar uchun esa birinchi razryad tarif stavkasini qolgan razryadlar tarif koeffitsiyentiga ko'paytirish yo'li bilan aniqlanadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida ish haqining asosan ishbay va vaqtbay shakllari qo'llaniladi. Ish haqining ishbay shaklida mehnatga haq ishbay narx asosida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori va sifatiga muvofiq to'lanadi. Narx- bu bir birlik mahsulotni ishlab chiqarish uchun to'lanadigan ish haqi summasidir. Amalda ishbay ish haqi shaklining oddiy, mukofot va akkord tizimlari qo'llaniladi.

Oddiy ishbay shaklida ishlab chiqarilgan mahsulot sonini ishbay narxiga ko'paytirish yo'li bilan ish haqi miqdori aniqlanadi.

Ishbay-mukofot shaklida xodim asosiy ish haqidan tashqari ma'lum ishlab chiqarish yutuqlariga erishganligi uchun mukofot oladi. Masalan, ishlab chiqarishda xom-ashyo, material va boshqa moddiy boyliklar tejab-tergab sarflanganligi, ishlab chiqarish rejasini oshirib bajarilganligi va h.k. Ishbay ish haqi shaklining ushbu tizimi amalda keng qo'llaniladi.

Ishbay akkord shaklida ish haqi summasi ishlab chiqarilishi lozim bo'lgan mahsulot yoki bajarilishi lozim bo'lgan ish uchun belgilanadi. Akkord shaklining afzalliklaridan biri shundaki, unda bajarilgan jami ishning hajmi yoki olingan mahsulot uchun haq to'lanadi. Bu esa

mehnatni me'yorlashni va ish haqi bo'yicha hisob kitob ishlarini bir muncha yengillashtiradi. Ishbay akkord tizimi asosan mavsumiy ishlarni hamda ayrim buyurtmalarni bajarishda qo'llaniladi.

Ish haqining vaqtbay shaklida mehnatga haq xodimning ishlagan vaqti va malakasiga qarab to'lanadi. Amalda vaqtbay ish haqining oddiy va mukofot shakllari qo'llaniladi.

Oddiy vaqtbay shaklida qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlar haqiqatan ishlagan vaqtiga qarab belgilangan maosh asosida haq olishadi. Vaqtbay ish haqi oluvchi xodimlar mehnatiga haq ularning ishlagan vaqti va tarif stavkalari asosida aniqlanadi. Vaqtbay-mukofot shaklida asosiy ish haqidan tashqari mukofot ham to'lanadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalari mehnat va unga haq to'lash bo'yicha masalalarni mustaqil ravishda o'zlari hal qiladilar. Qishloq xo'jaligi korxonalari rahbari tasdiqlangan mehnatga haq to'lash fondi doirasida kasaba uyushmasi tashkiloti bilan kelishgan holda xodimlarning ayrim guruhi uchun mehnatga haq to'lashning ishbay, vaqtbay yoki akkord shakllarini belgilashi hamda xodimlarni mukofotlash uchun mukofotlash shartlari hamda ko'rsatkichlarini aniqlab olishi mumkin.

Amaldagi tarif-malaka ma'lumotnomasiga muvofiq qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlarga razryad belgilash, ishlab chiqarish me'yorlarini qarab chikish va yangilarini tasdiqlashi mumkin. Undan tashqari, qishloq xo'jaligi korxonalari rahbari yuqori malakali xodimlarning oylik ish

haqiga qo'shimcha belgilay oladi, shtatlar, maosh, ma'muriy boshqaruv xarajatlari smetasini tasdiqlaydi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haq to'lash fondini rejalashtirish tartibini o'zgartirish bilan bir qatorda mehnatga haq to'lashning ilg'or shakllarini qo'llashga, mehnatga haq to'lashning rag'batlantirish rolini kuchaytirishga, erishilgan yuqori natijalardan moddiy manfaatdorlikni oshirishga alohida etibor berilishi lozim.

Ish haqi o'z tarkibiga ko'ra ikkiga bo'linadi: asosiy va qo'shimcha.

Asosiy ish haqi deyilganda qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlarining ishlagan vaqti uchun to'lanadigan haq tushuniladi. Masalan vaqtbay va ishbay haqning barcha turlari, mehnat sharoitining o'zgarganligi uchun to'lanadigan qo'shimcha haq uchun to'lanadigan haq va boshqalar nazarda tutiladi.

Qo'shimcha ish haqi deb xodimlarning ishlamagan vaqti uchun amaldagi qonun-qoidalarga muvofiq to'lanadigan haqqa aytiladi. Masalan, mehnat ta'tili uchun, yoshi 18 ga yetmagan o'smirlarning ishlamagan soati uchun, davlat, jamoa ishlari bilan band bo'lingani uchun to'lanadigan haq va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlarining asosiy va qo'shimcha mehnat haqlari hamda ro'yxatda bo'lmagan xodimlar mehnat haqi summasi mehnatga haq to'lash fondini tashkil qiladi. Unga quyidagilar kiradi:

- qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haq to'lash shakllari va tizimlariga muvofiq hisoblangan mehnat haqi;

- mehnat haqi ko'rinishida berilgan mahsulot qiymati;

- tarif stavkalari va okladlariga qo'shimchalar;

- mukofotlar;

- qishloq xo'jaligi korxonalari shtatida bo'lmagan xodimlar mehnatiga haq;

- mehnat ta'tiliga to'lanadigan haq va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi korxonalari pul to'lovlari va rag'batlantirishlariga quyidagilar kiradi:

- yillik ish yakunlari bo'yicha rag'batlantirish;

- ishlab chiqarish topshiriqlarini bajarganligi uchun rag'batlantirish;

- qishloq xo'jaligi korxonalaridan o'qishga yuborilgan talabalarga stipendiya;

- davolanish uchun beriladigan yo'llanmalar qiymati va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlarning o'rtacha mehnat haqi. Qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlari o'rtacha ish haqiga korxonalarda mehnatga haq to'lash fondi tarkibiga kiritiladigan jami to'lovlar kiradi. Faqat qishloq xo'jaligi korxonalari shtatida bo'lmagan xodimlar mehnatiga to'lanadigan haq kiritilmaydi. O'rtacha mehnat haqiga pul to'lovlari va rag'batlantirishlardan tashqari yil natijalari bo'yicha rag'batlantirish hamda ishlab chiqarish topshirig'ini bajarganligi uchun mukofotlar ham kiradi. Qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlari o'rtacha

daromadiga o'rtacha ish haqiga kiritiladigan summalardan tashqari yana moddiy yordam, mehnat faxriylari nafaqaga ketayotgan vaqtlarida to'lanadigan mukofot, talabalar stipendiyasi, korxonalar xodimlariga beriladigan yengilliklar, davolanish uchun beriladigan yo'llanmalar va boshqalar kiradi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haq to'lash fondini tarkibiga kirmaydigan to'lovlarga quyidagilar kiradi:

- tadqiqot va rasionalizotirlik takliflari uchun rag'batlantirish;
- xizmat safari xarajatlari;
- vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotganligi uchun nafaqa;
- maxsus kiyim, poyabzal qiymati;
- o'quv muassasalari, bolalar internatlariga ko'rsatiladigan yordam;
- madaniy-ommaviy tadbirlarini olib borish uchun ijaraga olingan bino ijara haqi;
- profilakreditoriy, dam olish uylari, pansionatlar xarajatlari;
- kutubxonalar, tibbiyot punkrediti, muzeylar bilan bog'liq xarajatlar.

Mehnat haqi hisobini hujjatlarda rasmiylashtirish

Korxona va tashkilotlarda mehnat haqi hisobini to'g'ri tashkil qilish uchun, eng avvalo, shaxsiy tarkib hisobini to'g'ri yuritish lozim. Xodimlarni ishga qabul qilish, ishdan bo'shatish, boshqa ishga o'tkazish, ularga ta'til berilgani, tunda, ish vaqtidan tashqari vaqtda, bayram kunlarida ishlaganligi haqida ishonchli ma'lumot bo'lgandagina korxona xodimlari bilan o'z vaqtida hisob-kitob qilishi mumkin. Ana shu maqsadda korxona kadrlar bo'limi shaxsiy tarkib hisobini hamda boshqa xizmatlar bilan birgalikda ish vaqtidan foydalanish hisobini olib boradi.

Shaxsiy tarkibni hisobga olish uchun quyidagi hujjatlardan foydalaniladi:

T-1 shakli. Ishga qabul qilish haqida buyruq.

T-2 shakli. Shaxsiy varaqa.

T-5 shakli. Boshqa ishga o'tkazish haqida buyruq.

T-6 shakli. Ta'til berish haqida qayd.

T-8 shakli. Mehnat shartnomasini bekor qilish haqida buyruq.

Ish vaqtini hisobga olish uchun

T-12 shaklidagi maxsus tabeldan foydalaniladi. Tabel - bo'lim, brigada, sex xodimlarining nomma-nom ro'yxati bo'lib, undan ish vaqtini hisobga olish uchun foydalaniladi.

Har bir xodimga tabel raqami biriktiriladi va u mehnat, ish haqi bo'yicha rasmiylashtiriladigan barcha hujjatlarda ko'rsatilib boradi.

Hisobot davri boshlanishidan avval o'tgan oydagi tabeldan xodimning ism-sharifi ko'chirib yoziladi va ishga chiqish, ish vaqtini sarflashi shartli belgilar yordamida hisobga olib boriladi. Masalan, mehnat ta'tilidagilar «T», kasallik varaqasi bo'yicha ishga chiqmayotganlar «K» harfi va hokazolar bilan belgilanadi.

Ishga chiqish va ish vaqtidan foydalanish hisobi tabelda ikki xil usulda amalga oshiriladi. Birinchi usulda barcha ishga chiqqan, kechikkan va ishga chiqmagan xodimlar to'liq ro'yxat qilib boriladi. Ikkinchi usulda esa tabelda faqat kechikkanlar, ishga chiqmaganlar, ya'ni ma'lum me'yordan chetga chiqqan xodimlar ro'yxat qilib boriladi.

Har bir xodimning ishlagan vaqti tabelda hisobot oyining birinchi yarmiga va oy oxiriga, ya'ni ikki marta hisoblab chiqiladi. Tabel sex boshlig'i tomonidan imzolanadi va buxgalteriyaga ish haqi hisoblash uchun topshiriladi.

Mehnatga haq to'lashning ishbay shaklida ish haqi hisoblash uchun tabel ma'lumotlari yetarli emas. Buning uchun quyidagi birlamchi hujjatlardan foydalaniladi:

- Ishbay ishlash uchun naryadlar;
- Raportlar;- Marshrut varaqalari;
- Qaydnomalar;
- Bichish kartalari va hokazo.

Mahsulotni hisobga olish bo'yicha birlamchi hujjatning eng keng tarqalgan turi naryaddir. Ko'pchilik korxonalarda naryad ayrim ishchi

yoki brigada tomonidan bajariladigan har bir ishlab chiqarish topshirig'iga alohida yoziladi. Topshiriqlar sexning reja-dispatcher byurosi tomonidan sexning ishlab chiqarish rejasiga muvofiq texnologik karta asosida to'ldiriladi. Ishchi tomonidan topshiriq bajarilgandan keyin ishlab chiqarilgan mahsulot soni yoki bajarilgan ish hajmi bajarish uchun sarflanishi lozim bo'lgan material me'yori va haqiqatda berilgan materialning soni topshiriqda ko'rsatiladi. Bu, o'z navbatida, ish haqini topshiriq asosida hisoblashdagina emas, balki materiallar sarfining belgilangan me'yoriga rioya qilinishi ustidan nazorat olib borish imkonini ham beradi.

Ba'zi korxonalarda ishlab chiqarish hisobi marshrut varaqalari tizimida yuritiladi. Odatda, marshrut varaqalari sexning reja-dispatcher xodimlari tomonidan yozilib, unda qayta ishlanishi lozim bo'lgan ayrim detallar partiyasi ishlab chiqarish topshirig'i sifatida qayd qilinadi, bajarilgan ish natijalari qayta ishlash jarayonlarining birinchi operatsiyasidan to oxirgi operatsiyasigacha nazorat qilinadi. Shu bilan birgalikda marshrut varaqalari yordamida texnologik jarayonning borishi nazorat qilinadi.

Ishchilarga ish haqi hisoblashda yo'nalish varaqasi faqat bir smenada ishlab tamomlangan detallar bo'yichagina asos bo'la oladi. Agar shu smenada ayrim detallarning ishlovi tugallanmasa, unda ishchilarga ish haqi hisoblash uchun raport ochiladi. Raport ish smena boshlanmasdan oldin yoziladi va zarur detallarni sexga jo'natish uchun

ombor xodimiga topshiriladi. Ombor xodimi detallarni jo'natib, bu haqda raportga tegishli belgi qo'yganidan keyin u texnika nazorati bo'limiga beriladi. Smena oxirida qayta ishlangan detallar soni raportda qayd qilinadi.

Mehnat va ish haqini hisoblash bo'yicha rasmiylashtiriladigan boshlang'ich hujjatlar belgilangan muddatda buxgalteriyaning ish haqini hisoblash bo'limiga topshiriladi. Buxgalteriyada boshlang'ich hujjatlar tekshiriladi va qayta ishlash uchun hisoblash markaziga beriladi. Qayta ishlangan hujjatlar, ishchilarning tabel raqamlari buxgalteriyada sexlar bo'yicha guruhlanadi va ishchilarning ish haqi shaxsiy varaqalariga yozib boriladi. Ushbu boshlang'ich hujjatlar asosida hisoblash vedomosti, ish haqi bo'yicha me'yordan chetga chiqish vedomosti va boshqa yig'ma hujjatlar tuziladi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi mulkchilikning turli shakllari paydo bo'lishiga, natijada yangicha xo'jalik yuritish tizimlari paydo bo'lishiga olib keldi. Bunday sharoitda qishloq xo'jaligi korxonalari moliyaviy resurslari va ularning ishlatilishini belgilab beruvchi buxgalteriya hisobining uslubiyati yangi sharoitga moslashishi talab etiladi. Qishloq xo'jaligi korxonalari endilikda nafaqat o'zining ichki omillarini, balki tashqi omillarni ham inobatga olishi zarurdir. Shuni ham unutmaslik kerakki, bugungi kunda qishloq xo'jaligi korxonalari haqidagi ma'lumotlar faqat uning o'zinigina emas, balki u

bilan aloqador barcha jismoniy va huquqiy shaxslarni ham qiziqtiradi. Oldingi paragraflarda aytib o'tganimizdek buxgalteriya hisobi ikkiga, ya'ni moliyaviy va boshqaruv hisobiga bo'linadi. Buxgalteriya hisobi ayrim sohalari bo'yicha vazifalarni aniqlashda ana shu bo'linish albatta inobatga olinishi kerak, deb hisoblaymiz. Xo'sh, mehnat va unga haq to'lash hisobi qaysi buxgalteriyaga tegishli, moliyaviygami yoki boshqaruvigami? Uning oldida qanday vazifalar turibdi? Mana shu savollarga javob berishimiz uchun avvalom bor buxgalteriya hisobining umumiy vazifalarini eslashimiz kerak. Ma'lumki, buxgalteriya hisobining maqsadi va vazifalari foydalanuvchilarni axborot bilan ta'minlashdir. Mehnat va unga haq to'lash haqidagi ma'lumotlar Respublikamizda belgilangan moliyaviy hisobot uchun ham ma'lum bir axborotlarni takdim etadi. Misol uchun, qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlovchilarning o'rtacha yillik soni, ish haqi fondi, o'rtacha ish haqi summasi, ijtimoiy fondlarga ajratmalar va ular bo'yicha qishloq xo'jaligi korxonalarining qarzi, ish haqidan ushlab qolingan daromad solig'i va ular bo'yicha hisob-kitoblar kabilar haqida ma'lumotlar beriladi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini boshqarish nuqtai nazaridan esa qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlari soni, tarkibi, mehnat unumdorligi, ish haqi va ish haqi fondi, ish haqiga nisbatan ajratmalar, ularning ishlab chiqarish dasturining bajarilishiga mos kelishi yoki kelmasligi, mehnat va ish haqi bo'yicha unumsiz xarajatlar, asosiy ishlab chiqarish xodimlari va ma'muriy boshqaruv xodimlari bo'yicha ish haqi xarajatlari

kabi ma'lumotlar darkor. Ana shulardan kelib chiqqan holda mehnat va unga haq to'lashni hisobga olishning quyidagi vazifalarini belgilashimiz mumkin:

1. Ish vaqtining to'g'ri sarflanishi ustidan nazorat olib borish;
2. Sarflangan mehnat yoki ishlab chiqarilgan mahsulotni tegishli hujjatlarda o'z vaqtida va to'g'ri aks ettirish;
3. Hisoblangan ish haqini kalkulyasiya obyektlari o'rtasida to'g'ri taqsimlash;
4. Mehnat va unga haq to'lashning ilg'or usullarini amalda qo'llash;
5. Mehnatga haq to'lash fondining to'g'ri sarflanishi ustidan nazorat olib borish;
6. Mehnat va unga haq to'lash bo'yicha ma'lumotlarni moliyaviy hisobot va xo'jalik rahbariyati uchun o'z vaqtida umumlashtirish va taqdim etish.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat va unga haq to'lashning dastlabki hisobi bo'yicha quyidagi buxgalteriya hujjatlari rasmiylashtiriladi:

1. Mehnatga haq to'lashning vaqtbay shaklida ishlagan vaqtlari uchun «Ish vaqtini hisobga olish tabeli» rasmiylashtiriladi. Tabelda xodimlarning oy davomida ishlagan kunlaridagi ishlagan soatlari har kuniga yozib boriladi. Ishlamagan kunlar uchun esa tegishli, Misol

uchun, dam olish kunlariga «Ya», bayram kunlariga «B» belgilar qo'yiladi.

2.Mehnatga haq to'lashning ishbay shaklida ishlagan vaqtlari uchun «Mehnat va bajarilgan ishlarni hisobga olish varaqasi» rasmiylashtiriladi. Ushbu hujjatda xodimlarning bajargan ish hajmi, ishlagan soatlari, kunlari, razryadi va boshqa ko'rsatkichlar aks ettiriladi.

3.Qishloq xo'jaligi korxonalarida transport vositalarida ish bajaradigan traktorist-mashinstlar bajargan ishlar uchun «Traktorist-mashinstning hisob varaqasi» yoki «Traktorning yo'l varaqasi» rasmiylashtiriladi.

Shuningdek, chorvachilik tarmog'ida band bo'lgan xodimlarning bajargan ish hajmi,ishlagan soatlari uchun «Chorvachilik tarmog'ida band bo'lgan xodimlarga mehnat haqi hisoblash hisob-kitobi», qurilish va ta'mirlash ishlarida band bo'lgan xodimlarning bajargan ish hajmi,ishlagan soatlari uchun «Ishbay ish uchun naryad» rasmiylashtiriladi. Mehnat va ish haqini hisoblash bo'yicha rasmiylashtiriladigan boshlang'ich hujjatlar belgilangan muddatda buxgalteriyaning mehnat haqini hisoblash bo'limiga topshiriladi. Boshlang'ich hujjatlar buxgalteriya xodimlari tomonidan tekshiriladi, so'ngra qayta ishlanadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat va unga haq to'lashning dastlabki hisobi bo'yicha rasmiylashtiriladigan hujjatlar asosida qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlariga mehnat haqi amaldagi me'yoriy

hujjatlar asosida qishloq xo'jaligi korxonalarida qabul qilingan qoidalarga asosan hisoblanadi. Hisoblangan mehnat haqi qishloq xo'jaligi korxonalari buxgalteriyasida yuritiladigan «Mehnat haqi bo'yicha hisob-kitoblar daftari»da aks ettirilib boriladi. «Mehnat haqi bo'yicha hisob-kitoblar daftari»ga asosan qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi) buxgalteri «To'lov qaydnomasi» tuzadi. «To'lov qaydnomasi»ga qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi) rahbari va buxgalteri imzo chekkandan so'ng, qaydnoma asosida xodimlarga qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi) kassasidan mehnat haqi beriladi.

Mehnat haqi to'lashning sintetik va analitik hisobi

Qishloq xo'jaligi korxonalari ro'yxatida bo'lgan va ro'yxatida turmagan xodimlarga mehnatga haq to'lash (mehnat haqining hamma turlari, mukofotlar, ishlaydigan pensiya oluvchilarga hisoblangan pensiya va boshqa to'lovlar) bo'yicha joriy qarzar to'g'risidagi axborotlarni umumlashtirish quyidagi balansga nisbatan passiv schyotlarda amalga oshiriladi:

6710 «Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisoblashishlar»

6720 «Deponentlangan ish haqi».

6710-«Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisoblashishlar» schyotining kredit tomonida mehnat haqi, ijtimoiy sug'urta bo'yicha nafaqalar, pensiyalar va boshqa shu kabi summalar aks ettiriladi. 6710-«Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisoblashishlar» schyotining debet tomonida hisoblangan mehnat haqini to'lash va undan ushlanmalar aks ettiriladi.

Har yilgi va qo'shimcha ta'til bo'yicha summalarni hisoblashda ushbu summalar mehnat haqi jamg'armasiga joriy oyga to'g'ri keladigan ta'til kunlari summasi miqdorida kiritiladi. Ta'tilning bir qismi keyingi oyga o'tgan hollarda, ushbu kunlar uchun xodimlarga to'langan summalar joriy oyda berilgan bo'nak summasi kabi aks ettiriladi va 4290-«Xodimlarga berilgan boshqa bo'naklar» schyotining debetida va

5010-«Milliy valyutadagi pul mablag'lari» schyotining kreditida ko'rsatiladi.

6720-«Deponentlangan ish haqi» schyotida xodimlarning olinmagan ish haqi bo'yicha qarzlari aks ettiriladi.

6710-«Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisoblashishlar» va 6720-«Deponentlangan ish haqi» schyotlari bo'yicha analitik hisob qishloq xo'jaligi korxonalarining har bir xodimi bo'yicha alohida yuritiladi.

Bundan tashqari qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlariga mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklar bo'yicha hisob-kitoblar to'g'risidagi axborotlarni umumlashtirish balansga nisbatan aktiv schyot bo'lgan 4210-«Mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklar» schyotida amalga oshiriladi.

4210-«Mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklar» schyotida qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlariga mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklarning barcha turlari yuzasidan hisob-kitoblar hisobga olinadi. Bo'naklarning kelgusidagi mehnat haqi hisobiga berilishi xodimlarning sababi ko'rsatilgan arizasiga asosan amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ushbu schyotda quyidagi buxgalteriya yozuvlari bilan aks ettiriladigan, ya'ni 6710-«Mehnat haqi bo'yicha xodim bilan hisoblashishlar» schyotining debeti va 4210-«Mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklar» schyotining kreditida mehnat haqi bo'yicha har oylik bo'naklar hisobga olinadi

6700 «Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisob-kitoblarni hisobga oluvchi schyotlar»ning korrespondensiyasi

T/r	Xo'jalik operatsiyalarining mazmuni	Schyotlarning bog'lanishi	
		Debet	Kredit
1	Kapital qo'yilmalar sohasida band bo'lgan xodimlarga mehnat haqi hisoblanganda	0810-0890	6710
2	Asosiy ishlab chiqarish (o'simlikchilik, chorvachilik), yordamchi ishlab chiqarish, umumishlab chiqarish ishchilariga mehnat haqi hisoblanganda	2010, 2310, 2510	6710
3	Mahsulot sotishda, boshqaruv va boshqa operatsiyalarda band bo'lgan xodimlarga mehnat haqi hisoblanganda	9410-9430	6710
4	Kelgusi davr xarajatlariga kiritiladigan ishlar uchun mehnat haqi hisoblanganda	3190	6710
5	Asosiy vositalarni hisobdan chiqarish jarayonlarida ishtirok etganlarga mehnat haqi hisoblanganda	9210	6710
6	Ortiqcha to'langan summalar (mehnat haqi va hokazolar) kassaga qaytarildi	5010	6710
7	Tabiiy ofatlar, yong'inlarni bartaraf qilish bilan bog'liq bo'lgan ishchilarga mehnat haqi hisoblanganda	9720	6710
8	Xodimlarga bir martalik mukofot hisoblanganda	9430	6710
9	Mahsulot, ish, xizmatlar qiymati qishloq xo'jaligi korxonalari ishchilaridan ushlab qolinganda	6710	4790

10	Xodimlarga hisoblangan summalar kassadan to'langanda (mehnat haqi, mukofotlar va hokazo)	6710	5010
11	Hisobdor shaxslarning qaytarmagan bo'nak summolari ushlab qolinganda	6710	4220
12	Kreditga sotib olingan tovarlar uchun hisob-kitoblar bo'yicha navbatdagi to'lovlar ishchilardan ushlab qolinganda	6710	4710
13	Aybdor ishchilarning mehnat haqi summasidan yetkazilgan moddiy zararlar summasi ushlab qolinganda	6710	4730
14	Qishloq xo'jaligi korxonalari ishchilarining mehnat haqi summasidan daromad solig'i summasi ushlab qolinganda	6710	6410
15	Ishchilarining mehnat haqi summasidan nafaqa jamg'armasiga ushlab qolinganda	6710	6520
16	Mehnat haqi summasi deponentga o'tkazilganda	6710	6720
17	Ijro varaqalari asosida(aliment va boshqalar) mehnat haqidan ushlab qolinganda	6710	6990
18	Deponent summasi kassadan berilganda	6720	5010

3-jadval

4210 «Mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklar» schyotining korrespondensiyasi

T/r	Xo'jalik oprasiyalarining mazmuni	Schyotlarning bog'lanishi	
		Debet	Kredit
1	Mehnat haqi hisobidan bo'nak berildi	4210	5010

2	Xodimlarga kelgusidagi mehnat haqi hisobiga berilgan bo'naklar ushlab qolindi	6710	4210
---	---	------	------

Shunday qilib, qishloq xo'jaligi korxonalarida xodimlar bilan mehnatga haq to'lash bo'yicha hisob-kitoblar 6710-«Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisoblashishlar», 6720-«Deponentlangan ish haqi» va 4210-«Mehnat haqi bo'yicha berilgan bo'naklar» schyotlarida yuritiladi. 6710-«Mehnat haqi bo'yicha xodimlar bilan hisoblashishlar» schyotining kreditida hisoblangan ish haqi summasi ko'rsatilsa, debetida ish haqidan ushlab qolinadigan summalar aks ettiriladi. Bunda qoldiq kreditda bo'lib, bu qishloq xo'jaligi korxonalarining xodimlardan qarzini bildiradi. Hisobot davri oxiriga aniqlangan saldo ya'ni qoldiq qishloq xo'jaligi korxonalari majburiyati sifatida balansda alohida modda sifatida o'z aksini topadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat va unga haq to'lash bo'yicha hisob-kitoblarni olib borishda har bir hodinga alohida analitik schet ochilib, ushbu analitik schetlarda xodimlarga hisoblangan mehnat haqi, mukofotlar va boshqa to'lovlar, mehnat haqidan ushlab qolingan soliqlar, ushlanmalar summasi alohida hisobga olib boriladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda mehnat haqi bo'yicha hisoblashishlarni takomillashtirish

Bulung'ur tumanidagi "Bulungur-Sandvik" agrofirmasi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaradi va davlatga hamda boshqa xaridorlarga sotadi. Qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda asosiy o'rinni jonli mehnat omili, ya'ni inson omili muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har qanday fan-texnika taraqqiyotining rivojlangan bosqichida ham inson omilining bo'lishi talab etiladi. Ya'ni, yuqori texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarish vositalarini ham inson boshqarishi lozim bo'ladi. Bunday sharoitda qishloq xo'jaligi korxonalarining mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasini o'rganib borish muhim ahamiyat kasb etsada, ularga to'lanadigan mehnat haqining darajasi ham katta rol o'ynaydi.

Qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar hajmining oshishiga, ular tannarxining pasayishiga, foyda miqdorining oshishiga hamda boshqa bir qator texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarining yaxshilanishi qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat haqi tahlilini tashkil etilishi va olingan axborotlardan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanish darajasiga bog'liq. Mehnat va mehnat haqi ko'rsatkichlarining bajarilish darajasi qishloq xo'jaligi korxonalari ichki imkoniyatlaridan maksimal foydalanishga, ishlab

chiqarilayotgan mahsulotlar hajmini oshirishga va mehnat unumdorligini o'sishiga ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi) haqli ravishda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining yetakchi bo'g'iniga, uni tashkil etishning asosiy shakliga aylandi. Hozirgi vaqtda fermerlik harakati o'z tarkibida 66 mingdan ziyod qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)ni birlashtirmoqda. Mamlakatimizdagi jami haydaladigan yerlarning 85 foizdan ortig'i, etishtiriladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy qismi aynan fermerlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Shuningdek, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida, qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat haqini oshirish, qishloq aholisi turmush farovonligini ko'tarish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda mehnat resurslaridan samarali foydalanishni taqozo etmoqda. Mehnat ko'rsatkichlari tarkibiga odatda quyidagilar kiradi:

- Ish haqi fondi;
- Xodimlar soni;
- Mehnat unumdorligi;
- O'rtacha yillik ish haqi.

Moddiy ishlab chiqarishda mehnat resurslaridan samarali foydalanishni ifodalovchi ko'rsatkichlar quyidagilardir:

1. Mehnat unumdorligini o'sish darajasi.
2. Mehnat unumdorligi hisobiga mahsulot hajmini o'sishi.
3. Xodimlar sonini nisbiy kamayishi.

4. Mehnat haqi fondidan nisbiy iqtisod.

5. Mehnat unumdorligi o'sish darajasini mehnat haqini o'sish darajasiga nisbati.

Mehnat haqini tahlil etish orqali qishloq xo'jaligi korxonalarini mehnat resurslari bilan ta'minlanishi va ulardan foydalanish, ularning tarkibi, kasbiy mahorati, xodimlarni malakasini oshirish, ish vaqtidan foydalanish, mehnat haqining o'rtacha oylik miqdori ko'rsatkichlariga baho beriladi. Ayniqsa, bunda mehnat haqining oshirilishida mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlariga ko'proq e'tibor beriladi. Mehnat va unga haq to'lashni tahlil etishdan maqsad, mehnat unumdorligini oshirish rezervlari hisobiga mahsulot hajmini o'sishini, ish vaqtidan to'liq foydalanish va boshqa omillar evaziga mahsulot tannarxini pasaytirishdan iboratdir.

Bugungi sharoitida qishloq xo'jaligi korxonalarining mehnat haqi va mehnat fondidan foydalanishni o'rganishda tahlilning asosiy vazifalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Qishloq xo'jaligi korxonalarining mehnat resurslari bilan ta'minlanishi, ularning tarkibi, strukturasi o'zgarishini mehnat unumdorligiga bo'lgan ta'sirini hisoblash va baho berish;

2. Ish vaqtini yo'qotish sabablarini aniqlash va unga baho berish;

3. Mehnat haqini oshirib borish rejasining bajarilishi va dinamikasiga obyektiv baho berish;

4.Mehnat resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha mavjud imkoniyatlarni aniqlash;

5. Xodimlar qo'nimsizligiga baho berish;

6. Mahsulot ishlab chiqarish hajmiga mehnat haqini oshishining ta'sir etuvchi omillarini aniqlash va ularga baho berish;

7. Bir xodimning mehnat unumdorligini aniqlash va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarga baho berish;

8. Ish vaqtidan foydalanish va bir soatlik ish unumdorligini o'zgarishini mahsulot ishlab chiqarish hajmiga ta'sirini o'rganish va hakoza.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat haqi va mehnat haqi fondini tahlilining asosiy axborot manbalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- biznes reja ma'lumotlari;
- mehnat resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlarini aks ettirgan 1-son shaklidagi "Fermer" statistik hisobot shakli ma'lumotlari;
- mehnat haqini hisobi yuritiladigan hisob registrlari va hisobotlari;
- ish vaqtidan foydalanish, ish vaqti balansi to'g'risidagi hisobot, ishga kelish, ketish to'g'risidagi tabel, ishlab chiqarish normasini bajarilishi to'g'risidagi ma'lumotnoma va boshqa ma'lumotlar.

Xulosa va takliflar

Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatga haq to'lash hisobi va mehnat unumdorligi tahlilini takomillashtirish borasida olib borilgan ilmiy izlanishlar natijalari quyidagi xulosalar qilishga imkon berdi:

1.Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarida miqiyosida olib ko'radigan bo'lsak, xo'jalik subyektining asosiy maqsadi ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishni, uning yuksak natijalarga erishishiga yo'naltirilgan bo'ladi. Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarida oshirilayotgan islohatlar tarmoqning raqobatbardoshligini yanada oshirish, moliyaviy xolat barkarorligini ta'minlash maqsadida mehnat va texnologik intizomni kuchaytirish uchun har bir xodimning samarali mehnatini talab etadi.

2.Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobi esa mehnat haqining amaliyotda qilingan mehnat xarajatlari miqdori va sifatiga, amaldagi mehnat haqi shakli va tizimiga ko'ra va mehnat haqidan ajratmalar va ushlanmalarni to'g'ri hisoblanishini, mehnat intizomini, xodimlarning ish vaqtidan foydalanishini, ishlab chikarish normalarning bajarilishini, kelgusida mehnat unumdorligini oshirish maqsadida zahiralarini aniqlashda, mehnat haqi fondi xarajatlarining nazoratini taminlash, O'zbekiston Respublikasi byudjetdan tashqari

fondlarga va ijtimoiy sug'urta ajratmalarini to'g'ri hisoblanishini va yo'nalishlar bo'yicha taqsimlanishini taminlaydi.

3. Mehnat haqini oshishi bevosita ishlab chiqarish samaradorligini oshishiga ta'sir qiladi. Mehnat haqini oshishi xodimlarda mehnatga bo'lgan munosabatni ijobiy tomonga o'zgarishiga olib kelib, o'z ishiga mas'uliyat bilan yondoshadi, ish vaqtidan unumli foydalanadi, mehnat unumdorligi oshadi, natijada korxonada ishlab chiqarish samaradorligi oshadi.

Mehnatga haq to'lash hisobi va mehnat unumdorligi tahlilini takomillashtirish bo'yicha quyidagilarni taklif qilamiz:

1. Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnat haqining dastlabki hisobi tahlil qilinganda, xodimlarning mehnati va bajargan ishlarni hisobga olish va ularga mehnat haqi haqi hisoblash hamda to'lashda turli xil buxgalteriya hujjatlari rasmiylashtiriladi. Ushbu hujjatlarni rasmiylashtirish jarayonida yozuvlarni olib borish qo'lda amalga oshiriladi, ya'ni hujjatlarni to'ldirish va qayta ishlash jarayonida hisoblash texnikasidan foydalanilmaydi. Hozirgi kunda buxgalteriya hisobini, ayniqsa mehnat haqi hisobi bo'yicha bir qancha dasturlar mavjud bo'lib, ulardan foydalanishni taklif qilamiz.

2. Mehnat haqi bilan bog'liq ajratmalar va mehnat haqidan ushlanmalar hisobini Bulung'ur tumani qishloq xo'jaligi korxonalarida olib borilishini tahlili shuni ko'rsatadiki, korxonada yuqorida qayd etilganlarning hisobi korxonada to'g'ri yo'lga qo'yilgan. Lekin, ushbu hisob-kitoblarni olib borilishi faqat moliyaviy hisob tamoyillari asosida olib borilib, korxonada

ular bo'yicha ma'lumotlar alohida yuritilib, korxona boshqaruvchilari uchun alohida hisobot tuzilmaydi. Shuning uchun korxonada mehnat haqi fondini sarflarini doimiy nazorati tahminlash, mehnat haqini oshirib borish uchun ichki imkoniyatlarni aniqlash maqsadida boshqaruv hisobining tamoyillarga mos keladigan hisobot tuzishni taklif qilamiz.

3. Tumandagi "Sardor" qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da 2013 yilda 2012 yilga nisbatan tovar mahsuloti hajmining o'sish sur'atini hisobga olmagan holda ish haqi fondi bo'yicha 20353.1 ming so'm mutlaq ortiqcha xarajatga yo'l qo'yilgan. Товар mahsuloti hajmining o'sish sur'atini (12.1 foiz) hisobiga olganda esa, ortiqcha xarajat 9564.5 ming so'mni tashkil etdi. Bu esa korxonaning mehnat resurslaridan oqilona foydalanmaganligidan dalolat beradi. Shuning uchun, qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da mehnat resurslaridan samarali foydalanish tavsiya etildi.

4. «Bulungur-Sandvik» agrofirkasida 2011-2013 yillarda mehnat haqi fondini 43313.6 ming so'mi qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da ishlovchilar sonini oshishi hisobiga oshgan bo'lsa, 12576.4 ming so'mi o'rtacha bir xodimga hisoblangan mehnat haqining oshishi hisobiga oshgan. «Bulungur-Sandvik» agrofirkasida mehnat haqi va mehnat haqi fondini tahlil qilib, quyidagilarni taklif qilamiz:

- qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish va uni bajarilishini ta'minlash lozim. Bu qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da

mehnat haqini oshishini mehnat unumdorligini oshishiga mutanosibligini ta'minlashiga olib keladi;

- qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da mehnat haqini tashkil etish va xodimlarga mehnat haqi hisoblash hamda ularga oylik maoshlari stavkasini belgilashda, xodimlarning qishloq xo'jaligi korxonalari(fermer xo'jaligi)da ishlab chiqarishga qo'shayotgan hissasini, malakasini hisobga olish.